

Azərbaycanda xalçaçılıq zəngin və qədim tarixə malikdir. Qədim dünya tarixçiləri – Herodot, Klavdi Elian, Ksenofont və başqaları Azərbaycanda xalçaçılığın tarixi və inkişafı haqqında məlumat veriblər. Azərbaycan xalçaçılıq sənəti həm coğrafi mövqeyinə, həm də naxış, kompozisiya, rəng və texniki xüsusiyyətlərinə görə 7 əsas xalçaçılıq məktəbinə ayrılır: Quba, Abşeron, Şirvan, Gəncə, Qazax, Qarabağ, Təbriz. Beş (5) min il öncə meydana gələn Azərbaycan xalça toxuculuğu sənəti 10 il öncə UNESCO-nun "Qeyri-maddi Mədəni irs" siyahısına salınmışdır.

Quba Xalçaçılıq məktəbi və 105 yaşlı mərhum Gülnənə Mustafayeva

Quba qədim xalçaçılıq məskənidir və Quba xalçaları dünya miqyasında yüksək qiymətləndirilir. Bu xalçaların 35-ə yaxın ornament kompozisiyası digər xalça tiplerindən daha mürəkkəb və rəngarəngdir. Sənətsünasların qeydlərinə görə, Quba-Xaçmaz regionu həmçinin dünyada tanınan məşhur Quba xalçaçılıq məktəbinin mərkəzidir. Azərbaycanın şimal-şərqi hissəsində yerləşən Quba xalça mərkəzi üç hissəyə – dağlıq, dağətəyi və ovalıq hissələrə bölünür. Dağlıq hissəyə Qonaqkənd, Xaşi, Cimi, Afurca, Yerfi, Buduq, Qırız, Cək, kəndlərinin mərkəzləşmiş məntəqələri aid etmək olar. Dağətəyi hissədə xalça istehsalı Əmirxanlı, Əlixanlı, Xəlfələr, Piremsan, Bilici, Şah-nəzərli, Pirəbdil, Zeyvə, Zöhrami, Sumaqoba, Xırdagül-çiçə, Sirt-çiçə, Dərə-çiçə kəndlərində, ovalıq hissədə isə Şabran aran zonasında Çay Qaraqaşlı, Hacı Qaraqaşlı, Süsenli, Qaraqaşlı, Dəvəçi, Mollakamallı və s. kəndlərdə mərkəzləşib. **Bu məktəbə həmçinin Dərbənd ərazisində toxunan xalçalardan da bir qismi aid edilir. Məs: "Erfi" xalçası Quba rayonundakı Yerfi və Tabasaran rayonunun Yers kəndlərinin adını daşıyır. O xalçadan həmçinin Qubanın-Qonaqkəndin Noxuddüzü, Qayadalı, Dark, Taliş, Xirt, Qarabulaq və Dərbənd yaxınlığındakı Qubaçi kəndlərində də toxunurdu. Bəzi müəssisələr hesab edirlər ki, qocaman ustaların "Heyməgah" adlandırılan bu üslubu xalça "Şirvan" xalçasıdır. "Erfi" xalçasının orta sahə kompozisiyasını təşkil edən elementlər çox böyük olmayan şaquli üçbucaqda yerləşir. Orta hissənin dekoru əsas etibarilə hər biri müstəqil üfqi xətt təşkil edən, müxtəlif formalı 2 əsas elementdən ibarətdir. Birinci cərgə "Saçaqlılar" qrupuna daxil olan elementlərdən ibarətdir, bu elementlərə adətən "Şirvan" qrupundakı xalçalarda rast gəlinir. İkinci cərgəyə xalçanın əsas gəli (medolyonu) hesab edilən və xalça arasında "qadır" adlanan element daxildir. Bu elementlər hələ qədim zamanlardan bir çox Azərbaycan xalçalarında saxlanılmaqdadır. "Erfi" xalçasını sənət baxımından incələyərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, orta sahənin kompozisiyası adətən köçəri tayfaların xas olan xovsuz xalçalara bənzəyir.**

Quba xalçalarının bəzəyini həndəsi naxışlardan ibarət ornamentlərin stilizə edilmiş nübatı, bəzən isə heyvan motivləri təşkil edir. Bu məktəbin xalçalarında medalyonlu çeşni üslubu da geniş yayılıb. Quba xalçalarının parlaq kompozisi-

yaları "Qədim-Minarə xalçası", "Qımıl xalçası", "Alpan xalçası", "Qollu-çiçə xalçası", "Pirəbdil xalçası", "Hacıqayıb xalçası", "Qırız xalçası", "Cək xalçası" və sairədir.

Məs: Alpan xalçaları adını Susay-Çay-Alpançay çayının orta axarında yerləşən qədim Alpan kəndindən götürüb. Bu xalçanın kompozisiyası daha çox Susay (Quba) və Sayat (Xaçmaz) kəndləri arasında yayılıb. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq isə o həmçinin Qusar rayonunun xalçaçılıq məntəqələrində geniş yayılmağa başlayıb. Quba xalçalarında medalyonların formaları digər bölgə-

niz öz sənətkar nənələrindən dərs almış, mərkəzləşmiş rəhbərliyi, planı, proqramı olmayan bu məktəblərdə, ocaqlarda xalçaçı qadınlar bütövlükdə Azərbaycan xalçaçılığını, o cümlədən, ən böyük məktəbini – Quba xalçaçılığını yaradaraq inkişaf etdirmişlər.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşamış xalça ustaları Hilli Zibeydə Şeydayevanın, Çiçili Əfəndiyeva Güllərin toxuduğu xalçalar sənət əsərlərinə çevrilmişdir. Hətta Güllər xanımın "Herat-Pirəbdil" xalçası Fransada keçirilən təbii sənət sərgisində qızıl medala layiq görülmüşdür.

lərin xalçalanna nisbətən daha mürəkkəbdir. Bu xalça kompozisiyasının əsasını medalyon naxışlar və onun ətrafında dioqanal xətt üzrə "xərçəng" elementi təşkil edir. Alpan kəndinin xalça ustaları orta ölçülü oymalan "çarhovuz", yəni hovuz, onun üzərində yerləşən kiçik elementləri isə "ördək" adlandırırlar. Orta hissənin boş yerlərində isə müxtəlif formaya malik, üslublaşdırılmış həndəsi heyvan və bitki elementləri yerləşdirilir. Xalçalar əsasən tünd yaşıl, sarı rəngdə toxunur. Yüksək növ sıxlığı və naxışların nəfisliyi ilə seçilir

Quba xalçalarından danışarkən bir məqamı xatırladaq ki, 1712-ci ildə toxunmuş «Qollu Çiçə» xalçası hazırda ABŞ-

nin Nyu – York şəhərindəki «Metropolitan» muzeyində, 1856-cı ilə aid edilən və Qubada toxunan "Bico" xalçası isə Nyu-York ştatında, Bruklin muzeyi-İslam Dünyası İncəsənət Kolleksiyasında saxlanılır. Macarıstanın paytaxtı Budapeştdə, ABŞ-in Viktoriya və Albert muzeylərində, İsveçrədə, İranda Quba xalçaları nümayiş etdirilir. Vyanada XV əsrə aid "İncəsənət və sənaye" muzeyində saxlanan Quba-Şirvan tipli – naxışlı xalça var. Bu xalçalar Kanada, ABŞ, Yaponiya, Suriya, İtaliya, Türkiyə, ADR, Belçika yarmarkalarında nümayiş etdirilib və satılıb. XV-XVI əsrlərdə yaşamış dünya şöhrətli rəssamların əsərlərində Quba xalçalarının təsvirinə rast gəlinir. Qərbi Avropada məşhur olan, 1472-ci ildə çəkilmiş "Məryəm ana uşağı ilə birlikdə" tablosunun müəllifi Niderland rəssamı Hans Memling Məryəmin ayaqları altında Quba-Şirvan tipli Azərbaycan xalçasını təsvir etmişdir.

XIX əsrin əvvəllərindən 1920-ci ilə qədər Quba xalçası öz texnologiyası və kompozisiyasına görə dünyada biriciklərdən olub. Bu xalçalar ayaq altında 100 ildən çox yaşaya bilib. Quba xalçalarının keyfiyyətli yundan və təbii boyalardan istifadə edilərək toxunması və xalça möhtəkirlərinin əlinə keçməsinin qarşısını almaq məqsədilə 1912-ci ildə Quba qəzasında və İmamqulu kəndində alçı-paylama məntəqəsi təşkil olunmuşdur. Görülən bu işlər nəticəsində Quba xalçaları öz dövrünün əsas ixrac məhsuluna çevrilmişdir. Xalqımızın, eləcə də nənələrimizin bu ulu sənəti keçmişimizi, mədəniyyətimizi, zəkamızın yüksəkliyini dünyaya bildirir. Zəngin təxəyyütlü ilə incəsənət elmi yaradan nənələrimizin toxuduqları bu gün də alimləri düşündürməkdədir. Zəkanın yüksəkliyi görünən işin mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Azərbaycan təbiətini bilən, bitkilərini yaxşı tanıyan analar-

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti quruluqdan sonra xalçaçılığın inkişafı dövlət diqqət mərkəzinə keçdi. Bunun nəticəsi olaraq respublikada "Azərbaycan xalçaçılığı" yaradıldı. 1930-cu illərdə 85 min xalçaçıya rəhbərlik edən Lətif Kərimov ixtisaslı kadrlara ehtiyacı ödəmək məqsədilə 1934-cü ildə Qubada Xalçaçılıq texnikumunun açılmasına təşəbbüs göstərir. Texnikumda baş ustalar, texnoloqlar, yoxlayıcılar xalça sənətinin bədii və texnoloji sirlərinə yiyələnirlər. Respublikanın bir çox rayonlarından da burada təhsil alırdılar. Xalçaçılığın inkişafına Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə də qayğı göstərilmişdir. 1983 və 1988-ci illərdə Azərbaycan xalça sənətinə dair beynəlxalq simpoziumlar keçirilmiş, Azərbaycan Xalçası və Xalq Təbii Sənəti Dövlət Muzeyi fəaliyyətini genişləndirmiş, muzeyin Quba, Gəncə və Şuşa filialları açılmışdır.

Quba xalçaçılıq məktəbinə (Quba, Şabran, Qonaqkənd məntəqələri) "Quba", "Köhnə Quba", "Pirəbdil", "Xırdagülüçü", "Sirtçiçə", "Alşagülüçü", "Qımıl", "Hacıqayıb", "Qırız", "Mollakamallı", "Şah-nəzərli", "Zeyvə", "Qonaqkənd", "Afurca", "Yerfi", "Cimi", "Alpan", "Xan" və başqa xalça kompozisiyaları daxildir. Azərbaycan xalçaçılıq sənətində görkəmli yer tutan bu məktəbin zəngin və mürəkkəb na-

xışlı xalçaları çox məşhurdur. Xalçaçılığın təqdimdən bu ərazidə yüksək inkişafı ona görə olmuşdur ki, Böyük Qafqazın yamaclarında yüzminlərlə qoyun bəslənilmiş, bu qoyunların yunu elə omyı ilə emal olunaraq geyim üçün, toxuculuq məmulatları üçün istifadə edilib. Bu dağların oğlu Qaraca Çoban Qazan xanının sürülərini bu ərazilərdə bəsləyib... 1930-cu ildən 1959-cu ilədək mövcud olmuş Qonaqkənd rayonu ərazisində əhalinin əsas məşğuliyyəti qoyunçuluq olmuşdur. Yayda davarını Şahdağ, Babadağ yaylaqlarında bəsləyən qoyunçular qışda Dərbənd-Şabran İstiqamətində dəniz kənarlarında və Şirvan düzündə saxlamışlar. Bu gün təkə Xaçmaz rayonu ərazisində 52 kəndin adında oba, qışlaq sözlərinin olması buna sübutdur.

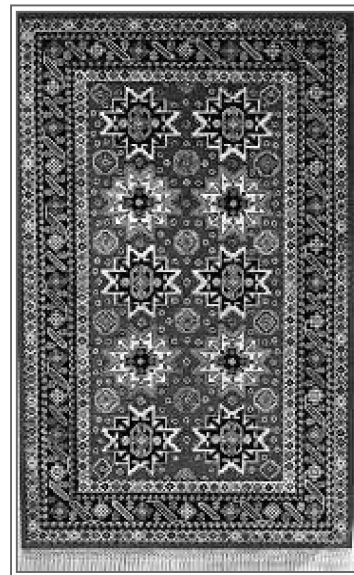
Əfsus ki, xalçaçılıq üçün baza olan qoyunçuluq, eləcə də bu qoyunçuluğun inkişafına baza olacaq Qonaqkənd rayonu 1959-cu ilin 4 dekabrında ləğv edildi. Qonaqkənd rayonunun ərazisi gözəndən iraq, könlükdən uzaq düşdü. 1960-cı illərdə 60 minə yaxın qoyunu olan Xınalığın, eləcə də digər dağ kəndlərinin tənəzzülü başlandı. 1970-ci illərdə respublika rəhbərliyi Quba ərazisində yeri emalı müəssisəsinin açılmasını münasib bildi. Lakin

o vaxtkı rayon rəhbərliyi işçi qüvvəsinin azlığı bəhanəsilə boyun qaçırdı. Müəssisə Yevlaxa verildi. Sual yaranır: "Məgər Mingəçevir SES tikiləndə lazım olacaq işçi qüvvəsi orda vardı mı?! Əksinə, burada açılacaq hər hansı müəssisə işçi qüvvəsinin kənara axınını zəiflədədi. Quba-Xaçmaz zonası dedikdə meyvəçilik və tərəvəzçilik yada düşür. Amma bu zonanın dağlıq ərazisinin – keçmiş Qonaqkənd rayonunun meyvəçilik və tərəvəzçiliklə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Qonaqkənd ərazisinin Qubaya birləşdirilməsi Xaçmaz ərazisindəki oba və qışlaqların böyük – oturaq kəndlərə çevrilməsinə səbəb oldu. Dağlar boşaldı. Qoyun bəsləyən Qaraca çobanlar bazar alverçilərinə çevrildilər. Bu dağ çaylarının həzin ana laylası və ana nələsi eşidilməz oldu.

1931-ci ildə Azərbaycan SSR Sənaye Kooperativləri Şurası Azərbaycan Xalçaçılıq Qonaqkənd Sənaye "Qumas" xalça artelini təşkil etdi. Tezliklə digər dağ kəndlərində xalça sənəti işə düşdü. Bu sahədə çalışan qadınlar arasında respublikada tanınan xalça ustaları meydana çıxdı. Bunlardan biri də 105 il öncə Quba rayonunun Afurca kəndində dünyaya gəlmiş Şabran rayonunun Ağalq kəndində 99 yaşında vəfat edən Gülnənə Mustafayevadır. Ötən əsrin ortalarında toxuduğu xalçaların muzeylərin ən qiymətli eksponatına çevrilən Mustafayeva Gülnənə (05.06.1915/30.03.2014) həmin dövrün yüksək tələfinə – SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür. O, 1943/60-cı illərdə

Qonaqkənd xalça artelində toxucu, sex müdiri, artelin sədri vəzifələrində işləmiş, 1960/68-ci illərdə Qonaqkənddəki "Qumas" xalça fabrikinə fəaliyyət göstərmişdir. Onun toxuduğu "Qolluçiçə", "Açgülüçü", "Herat-Pirəbdil" və s. çeşidli xalçalar Azərbaycan Xalçası və Xalq Təbii Sənəti Dövlət Muzeyində, Azərbaycan Tarix Muzeyində və digər muzeylərdə saxlanılır. Qonaqkənd xalça fabrikinə çalışdığı zaman Azərbaycanın klassik şairlərindən Nizaminin, Füzulinin portretlərini ilmlərin ecayızla xalça üzərində

həkk etmiş, həmin xalçalar da sonralar Paris və Nyu-York şəhərlərində açılmış ümumdünya sərgilərində nümayiş etdirilmişdi. Dəfələrlə Qonaqkəndin "Qumas" xalça fabrikinə toxunmuş xalçalar sərgilərdə mükafatlara da layiq görülmüşdür. Qonaqkənd xalçaçılıq haqqında qəzetlərdə oxuyuruq: "1908-ci ildə Peterburqda rus muzeyinin etnoqrafiya şöbəsinə Azərbaycan xalçalarını toplamaq tapşırılıb. Görkəmli etnoqraf, muzeyin Qafqaz şöbəsinin ilk müdiri Aleksandr Miller Dəvəçinin Pirəbdil, Qubanın Çiçə, Qonaqkəndin Yerfi kəndlərini gezip, xeyli xalça toplayıb". ("Kommunist" qəzeti, 11.05.1988) Və ya: "Azərbaycan İstehsalat Birliyinin səxi üç aydır ki, işləyir. Doqquz dəzgahda 30 toxucu işləyir. Altısında "Yerfi", "Köhnə Quba" çeşidli xalçalar toxunur. Hamısı ixrac üçündür". ("Kommunist" qəzeti, 15.06.1988)

1970-ci ildə Qonaqkənd "Qumas" xalça fabrikinin nəzdində Qubada xalça səxi təşkil olunmuşdur. Hazırda Qubada 2 xalçaçılıq müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Yaxın günlərdə yenisinin də açılacağı bildirilir. Ötən illərdə rayonun Alpan kəndində də xalçaçı iş adamı Fatimə Ağamirzəyevanın təşəbbüsü ilə xalçaçılıq müəssisəsi açılmışdır. Bunlar fərəhləndirici xəbərlərdir. Heç şübhəsiz, xalçaçılığa qayğının artırılmasıdır. Amma Qonaqkənd rayonunun ləğvi bu əraziyə vurulan öldürücü zərbə oldu. Bir çox sahələr kimi, xalçaçılıq da zəiflədi. Adı respublikamızdan kənarda tanınan "Qumas" xalça fabriki isə 1999-cu ildə 68 "yaş"ında fəaliyyətini dayandırdı. Əsrlərin sınaqlarından çıxmış, nəsildən nəslə ötürülmüş, əsasən dağ kəndlərini yurda bağlayan məşğuliyyətə çevrilmiş bu peşə yavaş-yavaş sıradan çıxmaq üzrədir. Qoyunçuluq gəlirli sahədir. Xalçaçılıq olan yerdə xammal da olmalıdır. Babalarımız görə deyiblər:

**Qoyunlu elər gördüm,
Quru yaya bənzər.
Qoyunsuz elər gördüm,
Qurumuş çaya bənzər.**

Bu dağlarda turizm, əhalinin sayına deyil, kənd təsərrüfatının inkişafına – qoyunçuluğun, atçılığın, heyvandarlığın, ançılığın inkişafına diqqəti artırmaq, kənd təsərrüfatının bazasını qüvvətləndirmək lazımdır. Bu baza qüvvətlənəndə əhali sayı da artacaq, turistlərin marağı dairəsi də genişlənəcək.

Son illərdə respublikamızın müxtəlif bölgələrində, hətta adı xalçaçılıq tarixində olmayan rayonlarımızda belə xalçaçılıq festivalı keçirilsə də, lakin xalçaçılıq tarixində yeri olan böyük bir ərazinin perspektivinə gözcü də olsa baxılmır. Üzümü Qonaqkənddən, Qubadan olan imkanlı şəxslərə tutub deyirəm: "Unutmayın ki, Siz bu dağların övladsınız. Dağ qeyrətli, Zeynalabdin məskəli olun!"

**Tahir Həsəni
Cabir Albantürk**